

**Ф.ф.н. Наргис Қосимова, ф.ф.н. Назира Тошпўлатова,
Нигора Шофайзиева, Нозима Муратова**

Босма ОАВ таҳририятлари учун ўқув қўлланма

Тошкент-2008

Босма ОАВ тахририятлари учун ўқув қўлланма

МУНДАРИЖА

I қисм

Журналистиканинг умумий масалалари

I боб	Кириш Ўзбекистон матбуоти тарихи.....	1
	Н.Тошпулатова	
II боб	Журналистика ижтимоий институт сифатида.....	2
	Н.Қосимова	
III боб	Ахборот хавфсизлиги тушунчаси, унинг назарий ва амалий асослари.....	5
	Н.Қосимова	
IV боб	Журналистика психологияси ва социологияси...	9
	Н.Қосимова	
	Журналистикада аудиторияга таъсир кўрсатиш усуллари.....	9
	Н.Қосимова	
	Журналистика фаолиятида социологик усулларнинг қўлланилиш йўллари ва воситалари.....	11
V боб	Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг ҳуқуқий асослари.....	12
	Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг ҳуқуқий принциплари...	13
	Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг Конституциявий асослари.....	13
	Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг қонунчилик асослари.....	14

II қисм

Журналистикада жанрлар таснифи

I боб	Ахборот жанрлари.....	16
	Хабар..... Н.Қосимова	16
	Ҳисобот... Қосимова	18
	Репортаж.....	18
	Н.Тошпулатова	
	Интервью..... Н.Қосимова	20
II боб	Таҳлилий жанрлар.....	25
	Корреспонденция.....	25
	Н.Қосимова	
	Мақола.....	26
	Н.Қосимова	
	Такриз.....	27
	Н.Қосимова	
	Шарҳ.....	29
	Н.Шофайзиева	
	Хат.....	32
	Н.Шофайзиева	
III боб	Бадиий-публицистик жанрлар.....	32
	Н.Шофайзиева	

Очерк.....	33
Фельетон.....	35
Памфлет.....	36
Эссе.....	37

III қисм Журналистика йўналишлари

I боб	Интернет журналистикаси..... Н.Муратова	38
	Ахборот технологиялари ва замонавий журналистика.....	38
	Интернет журналистикаси: асосий тушунча ва тамойиллар.....	39
	Интернет- журналистикада жанрлар хилма-хилиги.....	47
II боб	Фотожурналистика..... Н.Шофайзиева	51
III боб	Журналист суриштируви..... Н.Қосимова	54
IV боб	Болалар нашрларига материал тайёрлаш. Н.Қосимова	56

IV қисм Таҳририят ишини ташкил қилиш **Н.Қосимова**

I боб	Медиабизнес асослари.....	57
	Таҳририят менежменти – мақсад, шакл ва ташкилий жиҳатлари.....	58
	Таҳририят менежментининг ўзига хосликлари.....	59
	Иқтисодий менежментнинг ўзига хосликлари.....	60
	Таҳририят маркетинги.....	64
	Таҳририятда бизнес-режалаштириш.....	65
II боб	Таҳририятнинг ижодий фаолияти.....	65
III боб	Котибият фаолияти.....	68
	Хулоса	

Биринчи қисм
Журналистиканинг умумий масалалари
Биринчи боб
Ўзбекистон матбуоти тарихи

XIX асрнинг 60-70 йилларида чор Россияси томонидан босиб олинган Туркистон Оренбург генерал-губернаторлиги таркибига вилоят сифатида киритилди ва ўлкада қаттиқ ҳарбий тартибдаги бошқарув тизими ўрнатилди. Туркистонни Россияга хом ашё етказиб берувчи колония мамлакат сифатида ушлаб туриш учун ўлкада матбуотни юзага келтириш ва унинг қудратли кучидан ўз мақсадлари йўлида фойдаланиш муҳим эди. Бунинг учун фақат рус тилидагина эмас, маҳаллий халқ тилида ҳам газета ташкил қилиш ва шу орқали маҳаллий аҳолини бошқариш мўлжалланганди. Шу сабабли ўлкада газета чиқаришга биринчи навбатда моддий-техник асос, хусусан босмахона зарур эди. Шундай босмахона 1868 йилда Хивада ишга тушди. Орадан кўп ўтмай, хусусий босмахоналар ҳам юзага келди. Чунончи, 1877 йили Тошкентда, 1880 йили Самарқандда, 1882 йили Наманганда, 1887 йили Қўқонда шундай босмахоналар ташкил этилди.

Биринчи даврий нашр «Туркистанские ведомости» газетасининг 1-сони 1870 йилнинг 28 апрел (10 май)да рус тилида ҳамда унга илова тарзда «Туркистон вилоятининг газети» босилиб чиқди. Унинг асосий йўналиши колониал тузумни мустаҳкамлаш ва бу тузумни маҳаллий халқ кўз олдида яхшилаш, мақташдан иборат эди. Шундан кейин, XIX асрнинг 80-90 йилларига келиб Туркистонда хусусий газета ва журналлар ҳам чоп этила бошлади. «Закаспийское обозрение» (1895-1913), «Русский Туркестан» (1898-1907), «Асхабад» (1899-1918), «Окраина» (1890-1898) газеталари «Среднеазиатский вестник» (1896-1907), «Средняя Азия» (1895-1896) журналлари чиқиб турган.

Бу даврга келиб маҳаллий зиёлилар англаб етдиларки, мустамлакачиликдан халос бўлиб, мустақилликка эришиш учун, энг аввало, маҳаллий аҳолини маърифатли қилиш, миллий онгни ошириш, ўзлигини англатиш лозим эди. Бунинг учун эса миллий матбуотни ташкил этиш масаласи жуда муҳим эди. Бу тарихий вазифани жадидлар ўз зиммасига олдилар. Шундай қилиб, Туркистон жадидлари томонидан 1906 йилнинг 27 (14) июнида «Тараққий» номли газета чоп этила бошланди. Газета дастлабки сонлариданок маҳаллий аҳолига Россия империясининг моҳиятини, миллий зулм, мустамлакачилик нима эканлигини, эрк, озодлик, тараққиёт тушунчаларини англатишга ҳаракат қилди.

1906 йилнинг август ойида Тошкент жадидларининг етакчиларидан саналган Мунаввар қори ношир ва муҳаррирлигида «Хуршид» газетасини чиқаришга муваффақ бўлди. Бу туркистонлик жадидларнинг иккинчи газетаси эди. Бу газета ҳам «Тараққий» каби маҳаллий зиёлиларнинг мустақиллик, миллий озодлик ҳаракатларидан ўқувчиларни хабардор қилиб борди. Аммо кўп ўтмай ушбу вақтли нашрлар ҳукумат томонидан ёпилди.

1907 йилнинг 1 декабридан А.Авлоний муҳаррирлигида «Шуҳрат» деган газета чиқа бошлайди. У ҳам «Тараққий» ва «Хуршид» газеталарининг йўлидан борди. Аммо унинг ҳам 10 та сони чиққандан кейин, ҳукумат томонидан ёпилди. 1908 йилдан бошлаб чиқа бошлаган «Осиё» газетаси бешта сондан кейин фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлди. Фақат 1907 йилда Тошкентда чиқарилган «Тужжор» газетаси 36-сонидан кейин чиқмай қўйди. 1912 йил мартдан то 1913 йил январгача Бухорода «Бухорои шариф», 1912 йил июлдан 1913 йил январгача «Турон» газеталари чиққан. Бу газеталар Бухоро халқининг фикрий уйғонишига хизмат қилган. Бу давр Туркистонда миллий матбуотнинг биринчи даври бўлиб асосан, маҳаллий аҳоли вакиллари газета чиқариш малакасига эга бўлдилар ва унинг қудратли кучини тушуниб етдилар.

1913 йилдан миллий матбуотнинг иккинчи даври бошланиб, унинг ҳаракатлантирувчи кучи бу жадидлар эди. Агар миллий матбуотнинг биринчи даврида вақтли нашрлар асосан Тошкент ва Бухорода чиққан бўлса, иккинчи босқичга келиб Туркистоннинг бошқа ҳудудларига ҳам

ёйилди. Хусусан, Самарқанд ва Фарғонада ҳам матбуот пайдо бўлди. Шунингдек, газеталар билан бирга журналлар ҳам чиқа бошлади.

1913 йил апрель ойидан Самарқандда «Самарқанд» газетаси Маҳмудхўжа Бехбудий муҳаррирлигида чиқа бошлади. Газетанинг жами 45 сонидан кейин моддий танглик туфайли фаолияти тўхтади. 1914 йил апрель ойидан эса «Садои Туркистон» газетаси Тошкентда адвокат Убайдулла Асадуллахўжаев муҳаррирлигида чиққан. Бу газета жадиdlларнинг энг обрўли газеталаридан бири даражасига кўтарилди. Газетанинг 66-сони чиққандан кейин 1915 йил апрель ойида тўхтатилди. Ушбу газета билан бир пайтда, яъни 1914 йил апрелда Қўқонда «Садои Фарғона» газетаси ҳам чоп этила бошланди. Газета ўз олдига ўлкадаги ижтимоий ҳодисаларнинг моҳиятини халққа тушунтириш мақсадини қўйган эди ва бу вазифани имкон даражасида амалга оширган. Газетанинг жами 122 та сони чиқиб, 1915 йилда ёпилади.

Миллий матбуотнинг иккинчи даврини «Ойна» журналисиз тасаввур этиб бўлмайди. Журналнинг биринчи сони 1913 йил 20 августда Самарқандда чиққан. Унинг муҳаррири ҳам Маҳмудхўжа Бехбудий эди. Дастлаб ҳафтада бир марта, кейинроқ ўн беш кунда бир марта чиққан бу журнал тез орада ўз ўқувчиларини топди ва уларнинг севимли наشريга айланди. У фақат Самарқанд, Бухоро, умуман Туркистондагина эмас, балки Кавказ, Татаристон, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистон, Туркия каби давлатларга ҳам етиб борди. «Ойна» журнали 1915 йил июнь ойигача фаолиятда бўлиб, жами 68 сони чиққан. Шу йилнинг январь ойидан яна бир журнал «Ал-Ислох» фаолиятини бошлаб, 1918 йилгача чоп этилди.

1917 йил Россияда монархия тузуми афдарилгандан сўнг Туркистонда турли газета ва журналлар пайдо бўлди. Шулардан бири, бу «Нажот» газетаси бўлиб, у 1917 йилда «Туркистон вилоятининг газети» ўрнига муваққат ҳукуматнинг наشري сифатида чоп этила бошлади. Унинг ҳаммаси бўлиб 20 та сони чиққан. Бу даврга келиб хусусий газеталар, партия ва жамиятларнинг нашрлари ҳам чиқа бошлади. Жумладан, Наманганда (1917 мартдан) «Фарғона саҳифаси», Тошкентда (1917 йил апрель-май ойларида) «Фарғона нидоси», Самарқандда (1917 апрелдан) «Турон», «Шўрои ислом», «Кенгаш», «Хуррият», Қўқонда (1917 йил сентябрдан) «Эл байроғи» газеталари ҳамда Қўқонда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий муҳаррирлигида «Кенгаш», «Хуррият», кейинчалик июнь ойидан эса «Юрт» журналлари чиқа бошлади. Мазкур газета ва журналлар Туркистонда икки инқилоб орасида долзарб бўлган масалаларни кенг ёритдилар.

1917 йил 25 октябрда шўролар ҳокимиятни эгаллаганидан сўнг, улар муҳолифатда бўлган барча газета ва журналларни тақиқлаб, бошқа соҳалар каторида матбуотни ҳам ўз қўлларига олдилар ҳамда маҳаллий халқ ўртасида ўз мафкураларини тарғиб этишга хизмат қиладиган нашрларини ташкил эта бошладилар. Шундай нашрлардан бири 1918 йилда Самарқандда «Меҳнаткашлар ўқи» номи билан чоп этилди. Тошкентда эса шу йили «Иштирокиюн» газетаси чиқа бошлади. Шу билан бирга аста-секин турли соҳалар, ижтимоий гуруҳлар (ёшлар, болалар, ўқитувчилар, шифокорлар, фан ва маданият ходимлари ва ҳ.к) ҳам ўз нашрларига эга бўлдилар.

Иккинчи боб

Журналистика ижтимоий институт сифатида

XXI аср жаҳон ҳамжамияти томонидан “ахборот коммуникациялари асри” дея эътироф этилмоқда. Бундай шароитда билим, ахборотга эгалик ишлаб чиқариш ва иқтисодий алоқалар устидан ҳукмронлик қилиш имконини беради. Компьютер маданиятининг кириб келиши туфайли инсоннинг ўз устида ишлашига, ўз малакасини оширишга интилишига асосланган фикрлашнинг, билим олишнинг янги кўриниши юзага келди.

Ахборий жамиятни шакллантиришнинг илк режаси 1971 йилда Японияда компьютер техникасини тарқатиш ва жорий этиш институти томонидан ишлаб чиқилган ҳамда “Ахборий жамиятни барпо этиш – 2000 йилгача мўлжалланган миллий мақсад” деб номланган. Унинг асосида япон олими И.Масуданинг ижтимоий эволюциянинг якуний мақсади моддий тўкин-сочинлик яратилган жамият эмас, балки инсоннинг ақлий қобилият ва имкониятларининг тўла намоён этилишини таъминлайдиган жамиятни шакллантириш бўлиши керак, деган ғояси